

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΔΩΔΩΝΗ

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ ΤΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΟΝ ΟΜΟΤΙΜΟ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

ΝΙΚΟ Κ. ΨΗΜΜΕΝΟ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2003

ΔΩΔΩΝΗ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΟΝ ΟΜΟΤΙΜΟ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

ΝΙΚΟ Κ. ΨΗΜΜΕΝΟ

© 2003: ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ & ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Τα άρθρα του Τόμου αυτού δημοσιεύονται με την προσωπική ευθύνη των συγγραφέων τους ως προς το περιεχόμενο και τη μορφή. Απαγορεύεται κάθε μορφής αναδημοσίευση χωρίς τη γραπτή άδεια του Τμήματος Φ.Π.Ψ. του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΔΩΔΩΝΗ

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ ΤΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΟΝ ΟΜΟΤΙΜΟ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

ΝΙΚΟ Κ. ΨΗΜΜΕΝΟ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2003

Δ Ω Δ Ω Ν Η

Μέρος - Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Ιστορίας-Αρχαιολογίας
Πρώτο: της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Μέρος Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Φιλολογίας της Φι-
Δεύτερο: λοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Μέρος Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδα-
Τρίτο:γωγικής και Ψυχολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανε-
πιστημίου Ιωαννίνων.

UNIVERSITÉ DE IOANNINA
FACULTÉ DE PHILOSOPHIE

D O D O N E

TROISIÈME PARTIE

L'ANNÉE SCIENTIFIQUE DU DÉPARTEMENT
DE PHILOSOPHIE, PÉDAGOGIE ET PSYCHOLOGIE

TOME 32/Γ' (2003)

TOME 32

IOANNINA 2003

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Παναγιώτης Νούτσος — Κωνσταντίνος Θ. Πέτσιος, Νίκος Κ. Ψημμένος: Βιογραφία - σπουδές - επιστημονικό έργο	7-19
Παναγιώτης Νούτσος, Οι Στοχασμοί του Σολωμού: Φιλοσοφική θεωρία και ποιητική πράξη	21-32
Pierre-François Moreau, Τα πάθη: Γενική προβληματική Μετάφρ., Γιάννης Πρελορέντζος	33-48
Νίκος Κ. Ψημμένος, Ύβρις και επιχείρημα. Ο Ματθαίος Καμα- ριώτης για τον Γεώργιο Γεμιστό-Πλήθωνα	49-102
Howard P. Kaina, Natural - Law Theory: Ancient Philoso- phical Roots and Present Status	103-113
Γεώργιος Χ. Κουμάκης — Ευσταθία Βαλκανά-Κουμάκη, Έγκλη- μα και τιμωρία κατά Πλάτωνα	115-127
Θανάσης Γ. Σακελλαριάδης, Ο L. Wittgenstein και η Φιλοσο- φία των Μαθηματικών. Η περίπτωση των M. Dum- mett και B. Stroud	129-142
Χρήστος Αθ. Τερέζης, Η θεολογική στήριξη της έννοιας του δι- καίου στους Πλατωνικούς Νόμους	143-158
Κωνσταντίνος Πετρογιάννης, Διαχείριση του στρες και ανάπτυξη παιδιών και εφήβων: Συνοπτική ανασκόπηση της βι- βλιογραφίας και ερωτήματα	159-190
Γεωργία Αποστολοπούλου, Βασικές θέσεις για μια ερμηνευτική ανθρωπολογία των δικαιωμάτων του ανθρώπου	191-201
Juan A. Nicolas: Theoria y experiencia de la verdad (: θεωρία και εμπειρία της αλήθειας) Μετάφρ., Στέλιος Καραγιάννης	203-230
Βασιλική Παπαδιώτη-Αθανασίου — Δημήτρης Δαμίγος: Ανάγκες και ψυχοκοινωνική προσαρμογή φοιτητών/τριών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων	231-263

Νίκος Ναγόπουλος, Από τη θεωρία της συμπεριφοράς στη γενική θεωρία του κοινωνικού πράττειν	265-281
Κωνσταντίνος Θ. Πέτσιος, Τεκμήρια από το ύστερο φιλοσοφικό έργο του Αθανασίου Ψαλίδα	283-298
Γιώργος Μύαρης, Ο λόγιος του Νεοελληνικού Διαφωτισμού Ιωάννης Καρατζάς ο Κύπριος	299-320
Βασίλειος Κρουστάλλης, Ο George Berkeley και η κριτική της επιστημονικής μεθοδολογίας του Isaac Newton στο έργο <i>Principles of Human Knowledge</i>	327-337
Χρήστος Μαραζόπουλος, Ο Σωκράτης στη φιλοσοφική θεώρηση του Αλεξάνδρου και Νικολάου Μαυροκορδάτου	339-350
Βιβλιοκρισίες	351-362
Χρονικό του Πανεπιστημιακού Έτους 2002-2003	363-388

C O N T E N T S

Panagiotis Noutsos — Konstantinos Th. Petsios, Nikos K. Psimmenos: Biography - studies - scientific work	7-19
Panagiotis Noutsos, The meditations of the poet Solomos: Philosophical theory and poetic practice	21-32
Pierre-François Moreau, Les passions: problématique générale	33-48
Nikos K. Psimmenos, Insult and argument. Matthaïos Kama-riotes about Georgios Gemistos-Plethon	49-102
Howard P. Kaina, Natural - Law Theory: Ancient Philoso- phical Roots and Present Status	103-113
Georgios Ch. Koumakis — Eustathia Valkana-Koumaki, Gri- me and punishment according to Plato	115-127
Thanassis G. Sakellariadis, L. Wittgenstein and the Philo- sophy of Mathematics. The case of M. Dummett and B. Stroud	129-142
Ghristos Ath. Teresis, The theological support of the concept of Justice in Platos' Leges	143-158
Constantinos Petrogiannis, Stress management and develop- ment of children and adolescents: Brief review of the literature and questions	159-190
Georgia Apostolopoulou, Grundaspekte einer hermeneuti- schen Anthropologie der Menschenrechte	191-201
Juan A. Nicolas, Theoria y experiencia de la verdad	203-230
Vassiliki Papadioti-Athanassiou — D. Damigos, Needs and Psychological Adjustment in Undergraduate of the University of Ioannina: Consulting Centre of the University of Ioannina	231-263

Nikos Nagopoulos, From the Behavior - Theory to the General Theory of Action	265-281
Konstantinos Th. Petsios, Evidence from the last philosophical work of Athanassios Psalidas	283-298
Georgios Miaris, Ioannes Karatzas from Cyprus: One representative of modern Greek Enlightenment	299-326
Bassilios Kroustallis, George Berkeley and the Criticism of Isaac Newton's scientific Methodology in <i>Principles of Human Knowledge</i>	327-337
Christos Marazopoulos, Socrates's philosophy considered by Alexander and Nicolas Mavrocordatos	339-350
Book Reviews	351-362
Chronicle	363-388

ΝΙΚΟΣ Κ. ΨΗΜΜΕΝΟΣ:

ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΣΠΟΥΔΕΣ - ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΕΡΓΟ

Ο όμοτιμος καθηγητής Νίκος Κ. Ψημμένος γεννήθηκε στις 9 Μαΐου 1935 στὸν Ἐμπεσὸ τοῦ Ὀρεινοῦ Βάλτου καὶ μεγάλωσε στὰ χωριὰ τοῦ Βοῦτο Πολυκάστανο καὶ Τσοτύλι, στὸ χωριὸ τοῦ πατέρα του Ποταμιὰ Ἀγιᾶς καὶ στὴ Σιάτιστα. Ἡ περίοδος τῆς ζωῆς του στὴν Ποταμιὰ ἐξεικονίζεται μὲ τὴ γλώσσα τῆς ποίησης στὴ συλλογὴ *Τὰ λόγια τῆς Ροδιᾶς μας. Χρονικὸ τῆς Ποταμιᾶς* (2004). Ἡ Ποταμιὰ εἶναι ἓνα χωριὸ πού «γνώρισε ἐξαιρετικὴ οἰκονομικὴ ἀνθιση στὶς ἀρχές καὶ στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα[...], ἐνῶ στὴ διάρκεια τῆς κατοχῆς ἀπὸ τὸ 1941 ὡς τὸ 1945 ὑπῆρξε σημαντικὸ κέντρο ἀντίστασης» τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ κατὰ τῶν Ἰταλῶν καὶ Γερμανῶν. «Τὸ πνεῦμα[...] αὐτῆς τῆς ἀντίστασης[...] τὸν ἄγγιξε», ὅπως ἀναγνωρίζει ὁ ἴδιος, «στὴν πλέον τρυφερὴ περίοδο τῆς ζωῆς» του [*Ποτάμοι στίχοι* (2001)]. Μετὰ τὴν ἀποπεράτωση τῶν ἐγκυκλίων σπουδῶν του στὰ σχολεῖα τῆς Ποταμιᾶς καὶ τῆς Σιάτιστας ἀναχώρησε γιὰ τὸ Marburg an der Lahn τῆς Γερμανίας, στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ ὁποῖου ἐνεγράφη ὡς φοιτητῆς τῆς Ἰατρικῆς τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1954. Τὴν Ἀνοιξὴ τοῦ 1956 μετεγράφη στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Κιέλου καὶ τὸ φθινόπωρο τοῦ 1958 στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Freiburg im Breisgau.

Τὸ 1959 διέκοψε τὶς ἱατρικὲς σπουδὲς καὶ ἐγκαταστάθηκε στὴν Ἑλβετία. Ἀπὸ τὸ ἔτος αὐτὸ μέχρι τὸ 1974 σπούδασε Φιλοσοφία στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Βασιλείας καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς φοίτησής του συμμετεῖχε στὰ μαθήματα τοῦ Heinrich Barth (χειμ. ἐξάμ. 1959/1960: *Die Philosophie des deutschen Idealismus*; θερ. ἐξάμ. 1960: *Philosophie des Staates*), τοῦ Karl Jaspers (θερ. ἐξάμ. 1960: *Philosophischer Claube angesichts der christlichen Offenbarung*; χειμ. ἐξάμ. 1960/1961: *Philosophie der Gegenwart*) καὶ τοῦ Eugen Fink (θερ. ἐξάμ. 1963: *Philosophische Anthropologie*).

Στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Βασιλείας ἐκτὸς ἀπὸ τὰ 16 μαθήματα Φιλοσοφίας καὶ Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας, παρακολούθησε ἐπίσης 10 μαθήματα Ἑλληνικῆς Φιλολογίας καὶ Ρωμαϊκῆς Ἱστορίας, 12 μαθήματα Ψυχολογίας,

6 μαθήματα Παιδαγωγικής, Κοινωνιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης και έλαβε μέρος σὲ 53 φροντιστήρια Φιλοσοφίας, 6 Ἑλληνικῆς Φιλολογίας, 7 Ψυχολογίας και 8 Παιδαγωγικής. Φοίτησε στὰ σεμινάρια τῶν καθηγητῶν Peter von der Mühl, Felix Heinemann, Denis v. Berchen, Heinrich Popitz, Kurt Rossmann και Bernhard Wyss. Ἡ ιστορικοφιλοσοφική κατεύθυνση τῶν θεωρητικῶν ἐνδιαφερόντων τοῦ Νίκου Κ. Ψημμένου ἀποκρυσταλλώθηκε κατὰ τὴν περίοδο τῆς μαθητείας του στὸν καθηγητὴ Hansjörg A. Salmony, μὲ εἰσήγηση τοῦ ὁποῖου ἔλαβε ὑποτροφία γιὰ ὀκτὼ χρόνια ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας τοῦ Καντονίου τῆς Βασιλείας.

Στις 14 Ἰουνίου 1974 ἀναγορεύθηκε διδάκτωρ Φιλοσοφίας μὲ τὴ διατριβὴ Hegels Heraklit - Verständnis και τὸν ἴδιο μῆνα ἐπέστρεψε στὴν Ἑλλάδα. Τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1974 ἡ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων τὸν ἐξέλεξε ἐπιμελητὴ τῆς Ἑδρας τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας και τὸν Μάρτιο τοῦ 1975 ἀνέλαβε τὰ καθήκοντά του. Μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ Ν. 1268/82 ἐντάχθηκε στὸ (ἐνιαῖο) Φιλοσοφικὸ Τμῆμα και στὴ συνέχεια στὸ Τμῆμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικῆς και Ψυχολογίας ὡς λέκτορας. Μετὰ τὴν ἐξέλιξή του στὶς διαδοχικὲς βαθμίδες (ἐπίκουρος καθηγητῆς 1984, ἀναπληρωτῆς καθηγητῆς 1988) ἐκλέχθηκε καθηγητῆς τὸ 1994.

Ὁ ὁμότιμος καθηγητῆς Νίκος Κ. Ψημμένος δίδαξε στοὺς φοιτητὲς τῶν τριῶν Τμημάτων τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς (καθὼς και σὲ φοιτητὲς ἄλλων Σχολῶν) τὰ μαθήματα Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία, Νεοελληνικὴ Φιλοσοφία και Νεότερη Φιλοσοφία, ἐνῶ στὸ πλαίσιο τοῦ Μεταπτυχιακοῦ Προγράμματος Σπουδῶν τοῦ Τομέα Φιλοσοφίας ἀνέλαβε τὴ διδασκαλία τοῦ μαθήματος τῆς Νεοελληνικῆς Φιλοσοφίας. Διετέλεσε Διευθυντῆς τοῦ Τομέα Φιλοσοφίας κατὰ τὰ ἔτη 1989/1990, 1990/1991, 1993/1994, 1994/1995, 1998/1999, 2001/2002 και Ἀναπληρωτῆς Πρόεδρος τοῦ Τμήματος Φ.Π. Ψ. κατὰ τὰ ἔτη 1989/1990 και 1990/1991.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ διδασκαλία, τὴν ἔρευνα και τὸ πολὺπτυχο συγγραφικὸ ἔργο, ὁ ὁμότιμος καθηγητῆς Νίκος Κ. Ψημμένος μετεῖχε ἐνεργὰ κατὰ τὰ εἴκοσι ὀκτὼ χρόνια τῆς σταδιοδρομίας του στὸ Πανεπιστήμιο στὰ ἐπιστημονικὰ δρώμενα. Μὲ πρότασή του ιδρύθηκε τὸ 1993 τὸ Ἐργαστήριον Ἑρευνῶν Νεοελληνικῆς Φιλοσοφίας, στὸ ὁποῖο ἀφιέρωσε ἓνα μεγάλο μέρος τῆς ἐπιστημονικῆς του δραστηριότητος. Στὸ Ἐργαστήριον [Π.Δ. 349 / 2002 - ΦΕΚ 290 / 3.12.2002] φυλάσσεται ἓνα σύνολο 23.000 περίπου δημοσιευμάτων Ἑλλήνων φιλοσόφων, στοχαστῶν και ἱστορικῶν τῆς φιλοσοφίας, ποὺ ἔζησαν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 15ου ὡς τὰ τέλη τοῦ 20ου αἰῶνα - ἓνα σύνολο ποὺ συμπληρώνεται ἀπὸ δημοσιεύματα Ἑλλήνων ποὺ διακονοῦν ἀκόμη τὴ «Δέσποινα τῶν ἐπιστημῶν» και ἀπὸ μία σειρὰ ἀρχεῖων: Τὸ ἀρχεῖο προμετωπίδων φιλοσοφικῶν ἐκδόσεων, τὸ ἀρχεῖο χειρογράφων φιλοσοφικῶν και ἱστορικοφιλοσοφικῶν κειμένων, τὸ ἀρχεῖο προσωπογραφῶν φιλοσόφων και λογίων,

τὸ ἀρχεῖο ἀφισσῶν φιλοσοφικῶν ἐκδηλώσεων καὶ τὸ ἀρχεῖο «ἐφήμερων», ποὺ περιλαμβάνει τεκμήρια τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου ὅσων ἀπὸ τοὺς Νεοέλληνες συνέβαλαν ἢ συμβάλλουν στὴ διαμόρφωση τοῦ ἱστοριοφιλοσοφικοῦ γίνεσθαι εἴτε ἐντὸς εἴτε ἐκτὸς τῶν συνόρων τῆς πατρίδας τους.

Μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ εὐθύνη τοῦ καθηγητῆ Νίκου Κ. Ψημμένου ἐκδόθηκε τὸ περιοδικὸ *Τὰ νέα τοῦ Κ.Ε.ΝΕ.Φ.* ("Ἀνοιξή 1998 - Φθινόπωρο 2001), στὰ ὁκτῶ (8) τεύχη τοῦ ὁποῖου δημοσιεύθηκαν ὄχι μόνον ἐπισκοπήσεις τῆς τρέχουσας βιβλιογραφίας καὶ περιλήψεις διδακτορικῶν διατριβῶν γιὰ ζητήματα τῆς νεοελληνικῆς σκέψης, ἀλλὰ καὶ κείμενα παλαιότερων φιλοσόφων (Θεοφίλου Κορυδαλέως, Γερασίμου Βλάχου, Μεθοδίου Ἀνθρακίτη, Ἀναστασίου Παπαβασιλόπουλου, Δημητρίου Χαντζερῆ καὶ ἄλλων). Τὸ Ἔργαστήριον Ἑρευνῶν Νεοελληνικῆς Φιλοσοφίας ἀποτελεῖ ἔργο ζωῆς γιὰ τὸν ὁμότιμο καθηγητὴ Νίκο Κ. Ψημμένο, ὁ ὁποῖος μετέχει καὶ στὴν ἐπιστημονικὴ ἐπιτροπὴ (μαζὶ μὲ τὸν καθηγητὴ Παναγιώτη Νοῦτσο καὶ τὸν ἐπίκουρο καθηγητὴ Κωνσταντῖνο Θ. Πέτσιο) τῆς ἐκδοτικῆς Σειρᾶς τοῦ Ἐργαστηρίου ποὺ τιτλοφορεῖται *Κείμενα Νεοελλήνων Φιλοσόφων*.

Ὁ καθηγητὴς Νίκος Κ. Ψημμένος συνταξιοδοτήθηκε τὴν 1η Σεπτεμβρίου 2002 καὶ μὲ ἀπόφαση τῆς Συγκλήτου (ἀρ. συνεδρ. 851 / 25.4.2002) τοῦ ἀπονεμήθηκε ὁ τίτλος τοῦ ὁμότιμου καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων.

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ

1. «Τὸ τοπωνύμιον "Σιάτιστά" - Προσπάθεια ἐτυμολογήσεως», στό: *Σιατιστέων Μνήμη*. Λεύκωμα, Θεσσαλονίκη, Ἐκδοση τοῦ Συλλόγου Σιατιστέων Θεσσαλονίκης, 1972, σσ. Α 60 - Α 64.

Ἐκρινε: Δικαῖος Βαγιακάκος, *Ἱστορία Εἰκονογραφημένη*, τχ. 181, Ἰούλιος 1983, σ. 127.

2. *Hegels Heraklit - Verständnis*, Basel - Paris, Editions Analytica, Die philosophische Diskussion Bd. 1, 1978. Σχ. 80, σσ. IX + 250.

Ἐκριναν: Volker Niebergall, *Philosophischer Literaturanzeiger* 24 (1981), σσ. 18-20· Christoph Jamme, *Hegel-Studien* 17 (1982), σσ. 289-290· Klaus Düsing, *Hegel und die Geschichte der Philosophie*, Darmstadt 1983, σσ. 45-46· Livia Bignami, *Verifiche* 8 (1984), σσ. 384-388.

3. «Βιβλιογραφία γιὰ τὴν Ἠπειρο (1969-1979) - Φιλοσοφία», *Ἠπειρωτικά Χρονικά* 22 (1980), σσ. 274-282.

4. «G.W.F. Hegel : Εἰσαγωγή στὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας - [Σημειώσεις τῆς Χαϊδελεβέργης]». Μετάφραση. *Νέα Ἑστία* 108 (1980), τχ. 1275 (15.8.1985), σσ. 1137-1146.
5. Κωνσταντίνου Μ. Κούμα, *Ἐπιστολὴ πρὸς Φραγκῖσκον Μαῦρον* («Σύνταγμα φιλοσοφίας», τ. Α', σσ. γ'-ξβ'). Προλεγόμενα, ἐρμηνευτικὸ ὑπόμνημα καὶ εὐρετήρια. Βιβλιοπωλεῖο Διονύση Νότη Καραβία, Βιβλιοθήκη ἱστορικῶν μελετῶν, ἀρ. 150, Ἀθήνα, 1980. Σχ. 8ο, σσ. XVI+ξβ'+67.

"Ἐκριναν: Ρωξάνη Ἀργυροπούλου, *Φιλοσοφία* 10-11 (1980-1981), σσ. 521-522· Γιάννης Καρᾶς, *Ἑλληνικά* 34 (1982 - 1983), σσ. 264 - 267· Ἄννα Κελεσίδου - Γαλανοῦ, *Bibliographie de la Philosophie* 29 (1982), σ. 307.
6. «Βιβλιογραφία γιὰ τὴν "Ἡπειρο (1979-1980) - Φιλοσοφία», *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά* 23 (1981), σσ. 381-389.
7. «Ἡ "Ἐπιτετμημένη ἐπαρίθμηση" τοῦ Δημητρίου Προκοπίου ὡς πηγὴ γνώσης τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας», *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά* 24 (1982), σσ. 204-248.
8. «Βιβλιογραφία γιὰ τὴν "Ἡπειρο (1980-1981) - Φιλοσοφία», *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά* 24 (1982), σσ. 397-406.
9. Εὐρετήριο «Προδιατριβῶν εἰσαγωγικῶν εἰς ἅπασαν ἐν Γένει τὴν Φιλοσοφίαν» τοῦ Εὐγενίου Βούλγαρη, Γιάννινα, Ἀρχεῖο Βιβλιογραφίας Νεοελληνικῆς Φιλοσοφίας. Εὐρετήρια κειμένων νεοελληνικῆς φιλοσοφίας, ἀρ. Α', 1982. Σχ. 8ο, σσ. 26.
10. «Ε. Π. Παπανοῦτσος (1900-1982) - Πρόσφατες ἐρμηνευτικὲς προσεγγίσεις τοῦ φιλοσοφικοῦ ἔργου του», *Μαντατοφόρος - Δελτίο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν*, τχ. 21 (Ἀπρίλιος 1983), σσ. 7-14.
11. «Βιβλιογραφία γιὰ τὴν "Ἡπειρο (1981-1982) - Φιλοσοφία», *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά* 25 (1983), σσ. 317-324.
12. «Ὁ Γληνὸς γιὰ τὸν Hegel», στί: *Δημήτρης Γληνός - Παιδαγωγὸς καὶ φιλόσοφος*, Ἀθήνα, Gutenberg, 1983, σσ. 48-58.

13. Εύρετήριο «'Αληθοῦς Εὐδαιμονίας» τοῦ 'Αθανασίου Ψαλίδα, Γιδάννινα, 'Αρχεῖο Βιβλιογραφίας Νεοελληνικῆς Φιλοσοφίας. Εύρετήρια κειμένων νεοελληνικῆς φιλοσοφίας, ἀρ. Β', 1983. Σχ. 8ο, σσ. 32.
14. «'Η Σοφιστική στὴν ἱστοριοφιλοσοφικὴ θεώρηση τοῦ Hegel», στό: «'Η ἀρχαία Σοφιστική». Πρακτικὰ τοῦ Α' διεθνοῦς Συμποσίου φιλοσοφίας, 'Αθήνα, Καρδαμίτσα, 1984, σσ. 294-311.
15. «'Η αὐτοβιογραφία τοῦ Κωνσταντίνου Κούμα ὡς φιλοσοφικὴ μαρτυρία», στό: *Μνήμη Ε. Π. Παπανούτσου*. Τόμος Β' (δεύτερος τόμος τοῦ «ἀφιερώματος» στὸν τιμώμενο), 'Αθήνα, 1984, σσ. 271-284.
16. «Βιβλιογραφία γιὰ τὴν "Ἡπειρο (1982-1983) - Φιλοσοφία», 'Ἡπειρωτικὰ Χρονικὰ 26 (1984), σσ. 353-362.
17. «Der Begriff der Objektivität in Hegels Auffassung der vorso-kratischen Philosophie», στό: *Philosophische Tradition im Dialog mit der Gegenwart - Festschrift für Hansjörg A. Salmony*, Basel - Boston - Stuttgart, Birkhäuser Verlag, 1985, σσ. 231-242.
18. «'Ο Κοραῆς καὶ τὸ δόγμα "νόμῳ καλὸν - νόμῳ κακόν"», στό: *Πρακτικὰ καὶ Συνεδρίου «Κοραῆς καὶ Χίος»*, Τόμος Β', 'Αθήνα, 1985, σσ. 17-30.
19. «'Η θεωρία τῆς ἀλήθειας στὸν Βενιαμὴν Λέσβιο», στό: *Πρακτικὰ πανελληνίου Συμποσίου Βενιαμὴν Λέσβιος, Μυτιλήνη, 28-30 Μαΐου 1982*, 'Αθήνα, 1985, σσ. 169-180.
20. «Βιβλιογραφία γιὰ τὴν "Ἡπειρο (1983-1984) - Φιλοσοφία», 'Ἡπειρωτικὰ Χρονικὰ 27 (1985), σσ. 284-289.
21. «'Η κλασικὴ παιδεία τοῦ νεκροῦ Hegel», *Δωδώνη* 14/Γ' (1985), σσ. 173-195.
22. «'Ο Κωνσταντῖνος Κούμας ὡς ἱστορικὸς τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας», *Φιλοσοφία* 15-16 (1985-1986), σσ. 376-397.
23. «'Η Φυσικὴ καὶ τὰ Μαθηματικὰ στὴ θεώρηση τοῦ Κ. Μ. Κούμα», στό: *Οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες στὴν Ἑλλάδα καὶ ἰδιαίτερα στὴ Θεσσαλία πρὶν τὴν Ἐπανάσταση*. Πρακτικὰ Συνεδρίου, Λάρισα-Ἀμπελόκια - Τύρναβος 22-24 Μαρτίου 1985, χ.τ., χ.χ. [Λάρισα 1986], σσ. 72-79.
24. «Σωκράτης», *Παρνασσὸς ΚΗ'* (1986), σσ. 55-79.

25. «Βιβλιογραφία για τὴν Ἑπειρο (1984-1986) - Φιλοσοφία», *Ἑπειρωτικά Χρονικά* 28(1986-1987), σσ. 367-376.
26. «Ἡ διαλεκτικὴ κυρίου καὶ δούλου στὸν Hegel καὶ στὸν Marx», στό: *Πρακτικά Α' πανελλήνιου Συνεδρίου, Ὁ Karl Marx καὶ ἡ φιλοσοφία*, (Ιωάννινα 3-5 Νοεμβρίου 1983), Ἀθήνα, Gutenberg, 1987, σσ. 102-113.
27. «Μία κριτικὴ τῆς κριτικῆς τοῦ Καλλιγᾶ γιὰ δύο ἔργα τοῦ Καίρη», στό: *Πρακτικά τοῦ πανελλήνιου Συμποσίου «Θεόφιλος Καίρης»*, Ἄνδρος 6-9.9.1984, Gutenberg, Ἀθήνα, 1988, σσ. 61-70.
28. *Ἡ Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία ἀπὸ τὸ 1453 ὡς τὸ 1821 - Ἀνθολογία κειμένων μεῖ εἰσαγωγὴ καὶ σχόλια. Τόμος Α' : Ἡ κυριαρχία τοῦ Ἀριστοτελισμοῦ - Προκορυθαλικὴ καὶ κορυθαλικὴ περίοδος*, Ἀθήνα, Γνώση, Φιλοσοφικὴ καὶ πολιτικὴ βιβλιοθήκη ἀρ. 26, 1988. Σχ. 8ο, σσ. 315.
29. *Ἡ Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία ἀπὸ τὸ 1453 ὡς τὸ 1821 - Ἀνθολογία κειμένων μεῖ εἰσαγωγὴ καὶ σχόλια. Τόμος Β' : Ἡ ἐπικράτηση τῆς νεωτερικῆς φιλοσοφίας - Μετακορυθαλικὴ περίοδος*, Ἀθήνα, Γνώση, Φιλοσοφικὴ καὶ πολιτικὴ βιβλιοθήκη ἀρ. 27, 1989. Σχ. 8ο, σσ. 566.
- Ἐκριναν: Ἀναστάσιος Κουκῆς, *Δωδώνη* 19/Γ' (1990), σσ. 149-163 καὶ *Skepsis* 11 (1991), σσ. 157-162· Γιάννης Καρᾶς, *Ἑλληνικά* 41 (1990), σσ. 187-192· Κώστας Πέτσιος, *Ἑπειρωτικά Χρονικά* 30(1992) σσ. 370-371· Johannes Irmscher, *Deutsche Zeitschrift für Philosophie* 40(1992), σσ. 1093-1094· Νικολαΐδα Πέννα, *Πόρφυρας*, τχ. 66 (Ὀκτώβριος 1993), σ. 97· Γιώργος Λογοθέτης, *Οὐτοπία*, τχ. 9 (Ἰανουάριος-Φεβρουάριος 1994), σσ. 148-151.
30. Βιβλιοκρισία: Πασχάλη Μ. Κιτρομηλίδη, *Ἰώσηπος Μοισιόδαξ - Οἱ συντεταγμένες τῆς βαλκανικῆς σκέψης τὸν 18ο αἰῶνα*, Ἀθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., Νεοελληνικὴ προσωπογραφία ἀρ. 5, 1985, σσ. 397, στό: *Ἑλληνικά* 41 (1990), σσ. 438-441.
31. «Ἡ μαρτυρία τοῦ Κωνσταντίνου Μ. Κούμα γιὰ τὸν δάσκαλό του Ἰωάννη Δημητριάδη - Πέζαρο», στό: *Πρακτικά Α' Συνεδρίου τυρναβίτικων σπουδῶν*, Τύρναβος 9-10 Σεπτεμβρίου 1990, Τύρναβος, Ἐκδοση Δήμου Τυρνάβου, 1991, σσ. 179-184.

32. «''Φιλοσόφει τήν κατά Χριστόν Φιλοσοφίαν'' - Φιλοσοφία καί θεολογία στόν έλληνικό 16ο αιώνα», *Ήπειρωτικά Χρονικά* 30 (1992), σσ. 279-285.
33. «Ή φιλοσοφία τών χρόνων τής Τουρκοκρατίας (1453 - 1821)», στό: *Μακεδονία*, Τόμος Β': *Ήρχαιολογία - Πολιτισμός*. Ήπιμ., Ήθανασίου Παλιούρα, Ήθήνα, Ήλληνική Ήθνική Γραμμή, 1993, σσ. 285 - 291, σ. 301 (σημειώσεις) καί σ. 313 (βιβλιογραφία).
34. Βιβλιοκρισία: Maria A. Stassinopoulou, *Weltgeschichte im Denken eines griechischen Aufklärers - Konstantinos Michail Koumas als Historiograph. Studien zur Geschichte Südosteuropas*, hrsg., von G. Hering, Bd. 9. Frankfurt /M.- Berlin - Bern - N. York - Paris - Wien, Peter Lang, 1992, στό: *Δωδώνη* 22/ Γ' (1993), σσ. 343-350.
35. «Τότε ό Σωκράτης ανάκathiσε στό κρεβάτι του...», *Ρόπτρο τοῦ Βόλου*, τχ. 8 (Μάρτιος - Ήπρίλιος 1994), σσ. 4-7.
36. «Ή Νέα Ήλλάς τοῦ Γεωργίου Ζαβίρα ως ιστορικοφιλοσοφική πηγή», *Σιατιστινά* 11 (1994), σσ. 8-19. Καί στό: *Ή Κοζάνη καί ή περιοχή της: Ήστορία - Πολιτισμός*, Πρακτικά Α' Συνεδρίου, Σεπτέμβριος 1993, Κοζάνη, Δήμος Κοζάνης - Ήπουργείο Πολιτισμοῦ, 1997, σσ. 653-665.
37. «''Έκσυρικτέον ἄρα τὰ χυδαῖστί φιλοσοφεῖν έπαγγελλόμενα βιβλιδάρια'' - Ήπόπειρα έρμηνείας», *Ο Ήρανιστής* 20 (1995), Ήθήνα, 1995, σσ. 36-46.
38. «Ή συμβολή τών Σιατιστέων στόν νεοελληνικό Διαφωτισμό», στό: *Ή Σιάτιστα μπροστά στό 2000 - Προβλήματα καί προοπτικές*, Πρακτικά πρώτου αναπτυξιακοῦ Συνεδρίου Δήμου Σιάτιστας (19-20-21 Αὔγουστου 1994), Σιάτιστα, 1995, σσ. 17-35.
39. «Τò σταθερό σημείο, ώστόσο, τής κίνησης ως κίνησης είναι τò έγώ», στό: *Ήστορία καί υποκειμενικότητα στη φιλοσοφία τοῦ Χέγκελ*. Ήπιμέλεια έκδοσης - μετάφραση κειμένων: Γεωργία Ήποστολοπούλου. Ήωάννινα, Έκδόσεις Πανεπιστημίου Ήωαννίνων, 1995, σσ. 171-190.
40. «Ο Λόγος τοῦ Μανουήλ Κορινθίου ''κατά Γεμιστοῦ καί Βησσαρίωνος''», στό: *Πρακτικά διεθνούς Συνεδρίου αφιερωμένου στη μνήμη τοῦ Κ. Θ.*

- Δημαρᾶ - Νεοελληνική παιδεία καὶ κοινωνία*, Ἀθήνα, 1995, σσ. 15-27.
41. «Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Μεθοδίου Ἀνθρακίτη ᾿πρὸς τοὺς ἄρχοντας τῶν Ἰωαννίνων» ὡς ἱστοριοφιλοσοφικὴ μαρτυρία», *Δωδώνη* 25 /Γ' (1996), σσ. 29-38.
42. «Ὁ Θεόφιλος Βέικος γιὰ τὸν Hegel», *Δωδώνη* 25 /Γ' (1996) σσ. 173-180.
43. «Ἡ Στωικὴ φιλοσοφία στὴ θεώρηση τοῦ Θεοφίλου Κορυδαλέα», στό: *Ἐπίκτητος: Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του. Πρακτικὰ ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου* (Πρέβεζα 17 - 19.6.1994), Πρέβεζα, 1997, σσ. 142-148.
44. Κωνσταντίνου Μ. Κούμα, *Εἰσαγωγὴ - Θεμελιώδης φιλοσοφία*. Ἔκδοση κειμένου σὲ συνεργασία μὲ τὴν Σοφία Γ. Τακουρλῆ. Ἀθήνα, Ἀρμός, 1997, Σχ. 12ο, σσ. 127.
- Ἐκρινε: Κ. Β. Ἀργύρης, *Σύναξη* 66 (Ἀπρίλιος - Ἰούνιος 1998), σ. 109.
45. «Νεοελληνικὴ Φιλοσοφία, περίοδος 1453-1821», στό: *Ἐκπαιδευτικὴ Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια*, Τόμος 22: *Φιλοσοφία καὶ κοινωνικὲς ἐπιστῆμες*, Ἀθήνα, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, 1997, σσ. 293-297.
46. «Ἡ ἑκ παλαιῶν καὶ νεωτέρων ἐρανισθεῖσα» προθεωρία τῆς *Εἰσόδου Φυσικῆς ἀκροάσεως* τοῦ Θεοφίλου Κορυδαλέως», στό: *Οἱ Ἐπιστῆμες στὸν ἐλληνικὸ χῶρο. Πρακτικὰ Συνεδρίου*, Ἀθήνα, Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν - Ἐκδόσεις Τροχαλία, 1997, σσ. 143-147.
47. «Οἱ παραδόσεις τοῦ Φιλίππου Ἰωάννου γιὰ τὴν ἠθικὴ φιλοσοφία στὴ χειρόγραφη ἀπόδοσή τους ἀπὸ τὸν μαθητὴ του Σπυρίδωνα Λάμπρου», στό: *Πρακτικὰ πανελλήνιου Συνεδρίου Ἑσσσαλοὶ φιλόσοφοι* (Λάρισα - Τσαρίτσανη, Μάρτιος 1995), Τρίκαλα, Δῆμος Τρικκαίων, 1998, σσ. 167-176.
48. «Ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης γιὰ τὴν πρώτη ἄρχὴ τῶν ἐννοιῶν», στό: *Ἐνημερωτικὸ Δελτίο τοῦ Λαογραφικοῦ - Ἱστορικοῦ Μουσείου Λάρισας* (Παράρτημα), Λάρισα, 1998, σσ. 41-50.
49. «Προβλήματα τῆς φιλοσοφικῆς ὁρολογίας στὰ ἐξώφυλλα ἐνὸς ἐγγχειριδίου λογικῆς τοῦ ἔτους 1839», στό: *Φιλοσοφία, ἐπιστῆμες καὶ πο-*

- λιτική. Συγκομιδή πρὸς τιμὴν τοῦ ὁμότιμου καθηγητῆ *Εὐτύχη Μπιτσάκη*. Πρακτικά Συνεδρίου, Ἀθήνα, Τυπωθήτω - Γ. Δαρδανός, 1998, σσ. 503-513.
50. «Τί εἶναι τὸ Κ.Ε.ΝΕ.Φ. - Ἀπὸ τὰ προσκτῆματα - Ἡ ἔρευνα προβλημάτων τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας τὸ ἔτος 1996 - Τὰ τοῦ Κ.Ε.ΝΕ.Φ.», *Τὰ νέα τοῦ Κ.Ε.ΝΕ.Φ.*, τχ. 1, Ἰωάννινα (Ἀνοιξη 1998), σσ. 1-12 καὶ 31-32.
51. «Ἀλλὰ καὶ ἄλλως τυγχάνω σχολάζων...», *Σημειώσεις* 50 (Νοέμβριος 1998), σσ. 37-40.
52. «Τὸ στοιχεῖο τῆς ἀντιπαράθεσης ὡς κύριο γνῶρισμα τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ», στό: *Πρακτικά πανελληνίου Συνεδρίου Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς (ἀπόπειρα μιᾶς νέας ἐρευνητικῆς συγκομιδῆς)*, Κοζάνη 8-10 Νοεμβρίου 1990, Κοζάνη, Ἐκδοση Ἐθνικοῦ πολιτιστικοῦ δικτύου πόλεων - Δήμου Κοζάνης, Ἰνστιτοῦτο Βιβλίου καὶ Ἀνάγνωσης, 1999, σσ. 425-437.
53. «Δημήτριος Νικολίδης, ἓνας φίλος τοῦ νεαροῦ Hegel», *Δωδώνη* 28/ Γ' (1999), σσ. 43-52.
54. Βιβλιοκρισία: Ρωξάνης Ἀργυροπούλου, *Ἡ φιλοσοφικὴ σκέψη στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸ 1828 ὡς τὸ 1922 - Ἀνθολογία κειμένων μὲ εἰσαγωγὴ καὶ σχόλια*, Τόμος Α' - Τόμος Β', Ἀθήνα, 1995 - 1998, στό: *Τὰ νέα τοῦ Κ.Ε.ΝΕ.Φ.*, τχ. 4, Ἰωάννινα (Φθινόπωρο 1999), σσ. 42-45.
55. «Τὸ σχῆμα τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ», στό: *Ἐλευθεροτυπία-Ἱστορικά: «Ὁ Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς καὶ οἱ λόγιοι»*, Πέμπτη 23 Δεκεμβρίου 1999, σσ. 16-17.
56. «Τὸ Κέντρο Ἑρευνῶν Νεοελληνικῆς Φιλοσοφίας», *Ἴρις*, τχ. 4, Ἰωάννινα, Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων, Ἰανουάριος - Φεβρουάριος 1999, σσ. 12-13.
57. «Ἀθανασία (ἓνα φιλοσοφικὸ πρόβλημα)», *Φιλοσοφία καὶ Παιδεία* 19 (Μάιος 2000), σσ. 28-29.
58. «Φιλοσοφία καὶ αὐτοσυνειδησία στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας - Συστηματικὴ προσέγγιση», *Τὰ νέα τοῦ Κ.Ε.ΝΕ.Φ.*, τχ. 6, Ἰωάννινα (Φθινόπωρο 2000), σσ. 1-7.

59. «'Ἀθετεύουσι καὶ συναθετεύουσι'», *Ἄρδην* 27 (Σεπτέμβριος - Ὀκτώβριος 2000), σσ. 42-45, καὶ τχ. 28 (Δεκέμβριος 2000 - Ἰανουάριος 2001), σσ. 72-74.
60. «Τὸ μήνυμα τοῦ Μεθοδίου Ἀνθρακίτη», *Ἡπειρωτικὸς Ἀγών*, Πέμπτη 30 Νοεμβρίου 2000, σ. 19.
61. Νικολάου Ζερζούλη, *Ἐπιστολὴ πρὸς Μπαλάνον Βασιλόπουλον* («Ἀντιπελάργησις», Βιέννη 1816, σσ. 46-51). Ἐπανεκδοσὴ κειμένου μὲ εἰσαγωγὴ: («Ἡ θέσις τοῦ Νικολάου Ζερζούλη στὴν νεοελληνικὴ φιλοσοφία»), ὑπόμνημα καὶ ἐράνισμα μαρτυριῶν καὶ κρίσεων, Ἰωάννινα, Ζωσιμαία Δημόσια Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Ἰωαννίνων, 2000. Σχ. 8ο, σσ. 75.
62. «Ζητήματα τῆς φιλοσοφικῆς ιστοριογραφίας», *Τὰ νέα τοῦ Κ.Ε.ΝΕ.Φ.* τχ. 7, Ἰωάννινα (Ἀνοιξή 2001), σσ. 1-6.
63. Βιβλιοκρισία: Στεφάνου Δ. Τσιάλου, *Μεθόδιος Ἀνθρακίτης, ὁ φιλοσοφῶν διαφόρως ἀπὸ τοὺς Ἀριστοτελικούς, Ἀνθρακίτης*, 2000, στί: *Τὰ νέα τοῦ Κ.Ε.ΝΕ.Φ.*, τχ. 7, Ἰωάννινα (Ἀνοιξή 2001), σσ. 50-51.
64. «Θεοφίλου Κορυδαλέως, "Ὑπομνήματα συνοπτικά, καὶ ζητήματα εἰς τὴν περὶ Οὐρανοῦ πραγματείαν" (ἀπόσπασμα)». [Εἰσαγωγὴ - μεταγραφὴ κειμένου], *Τὰ νέα τοῦ Κ.Ε.ΝΕ.Φ.*, τχ. 8, Ἰωάννινα (Φθινόπωρο 2001), σσ. 42-52.
65. «Ἡ περὶ ἐμφύτων ἰδεῶν ἐπιχειρηματολογία τοῦ Θεοδώρου Καβαλλιώτη», *Ὁ Ἐρανιστὴς* 23 (2001), σσ. 97-113.
66. «Ὁ Γεώργιος Ζαβίρας γιὰ τὸν Μεθόδιο Ἀνθρακίτη», στί: *Ἡ λογιосύνη τοῦ Ἀνατολικοῦ Ζαγορίου*. Πρακτικὰ 1ου πανελληνίου ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου, Ἰωάννινα, Δῆμος Ἀνατολικοῦ Ζαγορίου - Τομέας Φιλοσοφίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, 2002, σσ. 33-44.
67. «Ἡ παιδεία στὴ Θεσσαλία τῶν χρόνων τῆς ὕστερης Τουρκοκρατίας», στί: *Ἀγιά: Ἱστορικὰ - Ἀρχαιολογικά*. Πρακτικὰ τοῦ πρώτου ἱστορικοῦ - ἀρχαιολογικοῦ Συνεδρίου γιὰ τὴν Ἀγιά καὶ τὴν ἐπαρχία της, Ἀγιά Λάρισας, 2002, σσ. 81-85.
68. «... γινομένων γὰρ πάντων κατὰ τὸν λόγον τόνδε...», *Ἡπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο*, Ἰωάννινα, 2002-2003, σσ. 163-165.

69. «Ein philosophisches Vorlesungsheft aus dem Philologischen Gymnasium zu Smyrna», στó: *Eugenios Vulgaris und die neugriechische Aufklärung - Konferenz an der Universität Leipzig 16.-18 Oktober 1996*, Leipzig, Leipziger Universitätsverlag, 2003, σσ. 49-54.
70. «Ἡ μαρτυρία τοῦ Ἀλεξάνδρου Ἑλλαδίου γιὰ τὴν παιδεία τοῦ Γένους στὴν αὐγὴ τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ», στó: Ἀλέξανδρος Ἑλλάδιος ὁ Λαρισαῖος - Διεθνὴς Διημερίδα: Λάρισα, 4-5 Σεπτεμβρίου 1999. Πρακτικά. Ἐπιμέλεια Βασιλείου Ν. Μακρίδη, Λάρισα, Λαογραφικὸ Ἱστορικὸ Μουσεῖο Λάρισας, 2003, σσ. 517-537.
71. «Ἡμεῖς δὲ φημέν» — Ὁ ἀντι-ἀριστοτελικὸς λόγος τοῦ Χριστοφόρου Κοντολέοντα», στó: *Κύθηρα: Μῦθος καὶ πραγματικότητα. Τόμος 4ος: Ἐκκλησία-Ἐκπαίδευση - Φιλοσοφία*. Πρακτικά Α' διεθνoῦς Συνεδρίου Κυθηραϊκῶν Μελετῶν, Κύθηρα, Ἐλεύθερο Ἀνοικτὸ Πανεπιστήμιο Δήμου Κυθήρων, 2003, σσ. 423-431.
72. «Ὑβρις καὶ ἐπιχείρημα — Ὁ Ματθαῖος Καμαριώτης γιὰ τὸν Γεώργιο Γεμιστὸ Πλήθωνα», *Δωδώνη* 32/ Γ' (2003), σσ. 49-101.
73. Βιβλιοκρισία: *Μνήμη Βασιλείου Ν. Τατάκη (1896-1986) - Πρακτικά Ἡμερίδας* (Ἄνδρος, Κατρείος Βιβλιοθήκη, 2 Ἰουνίου 2001). Ἀνδριακά Χρονικά ἀρ. 33, Ἄνδρος, 2003, στó: *Δωδώνη* 32/ Γ' (2003), σσ. 353-357.

ΥΠΟ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ

74. Σωκράτης — Ἐνα δοκίμιο καὶ δώδεκα ἐρωτήματα γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του, Ἀθήνα, Ἀρμός.
75. «Ὁ Ἀλέξανδρος - Ρίζος Ραγκαβῆς γιὰ τὸν Νεόφυτο Δούκα», Ἡπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο, Ἰωάννινα.
76. «Μεθόδιος Ἀνθρακίτης - Προβλήματα προσέγγισης τοῦ ἔργου του», Ὁ Ἐρανιστής, Ἀθήνα.
77. «Οἱ συνιστῶσες τῆς σκέψης τοῦ Κωνσταντίνου Μ. Κούμα», στó: Πρα-

κτικά τοῦ Συνεδρίου «Θεσσαλοὶ φιλόσοφοι - Κωνσταντῖνος Μ. Κούμας» (Λάρισα 24-25 Νοεμβρίου 2001).

78. «Ἀθεῖα - Σύντομη ἱστοριοφιλοσοφικὴ προσέγγιση», Ἰωάννινα.
79. «Ἀριστοτέλους τύχαι», στό: *Λεξικὸ τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ*, Ἀθήνα.
80. «Ἀδαμαντίου Κοραῆ, Διατριβὴ αὐτοσχέδιος περὶ τοῦ περιβοήτου δόγματος τῶν σκεπτικῶν φιλοσόφων καὶ τῶν Σοφιστῶν "νόμῳ καλόν, νόμῳ κακόν"», στό: *Λεξικὸ τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ*, Ἀθήνα.
81. «Ἀπὸ τίς ἀπαρχές τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας: Ἡ περίπτωση τοῦ Ἑρμοδώρου Ληστάρχου», στό: *Κάτοπτρον Νεοελληνικῆς Φιλοσοφίας* 1 (Φθινόπωρο 2004), Ἰωάννινα, Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων, Ἐργαστήριον Ἑρευνῶν Νεοελληνικῆς Φιλοσοφίας.
82. Βιβλιοκρισία: Charitonas Karanasios, *Sebastos Trapezuntios Kyminetes (1632-1702) - Biographie, Werkheuristik und die editio princeps der Exegese zu "De virtute" des Pseudo - Aristoteles*, Wiesbaden, Serta Graeca - Beiträge zur Erforschung griechischer Texte, hrsg., von K. Alpers, D. Harlfinger und D. Reinsch, Bd. 10, 2001, στό: *Κάτοπτρον Νεοελληνικῆς Φιλοσοφίας*, δ.π.

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΜΕ ΤΟ ΨΕΥΔΩΝΥΜΟ ΝΙΚΟΣ ΠΟΤΑΜΙΤΗΣ

83. Μεθοδίου Ὀλυμπιώτου τοῦ ἐξ Ἀγυιᾶς, *Μικρὰ ἐρμηνεία τοῦ Πιστεύω*. Ἐπιμέλεια ἐπανέκδοσης. Ἰωάννινα, Δώτιον, 1993. Σχ. 8ο, σσ. 35.
84. Ναοῦμ Χρ. Τσίτσαρη, *Τραγούδια τῆς πατρίδας μου - Τραγούδια τῆς Σιάτιστας*. Ἐπιμέλεια ἔκδοσης. Ἰωάννινα, Δώτιον, 1994. Σχ. 8ο, σσ. 62.
85. *Μαρτυρίες. Ποιήματα*, Ἰωάννινα, Δώτιον, 1999. Σχ. 8ο σσ. 44.
86. *Ἀσκήσεις ἐπὶ χάρτου - Σαράντα χαϊκού*, Ποιήματα, Ἰωάννινα, Δώτιον, 2001. Σχ. 8ο, σσ. 46.
87. *Ποτάμιοι στίχοι*. Ποιήματα, Ἰωάννινα, Δώτιον, 2001. Σχ. 8ο, σσ. 46.

88. *Γέροντας. Ποιήματα*, Ίωάννινα, Δώτιον, 2002. Σχ. 8ο, σσ. 46.
89. Βιβλιοκρισία: Κώστας Ντιός, *Ζωγραφικές ενότητες περιόδου 1987-2000*, εκδόσεις «Praxis M.B.Π.Ε.», Κοζάνη, 2001, στό: *Παρέμβαση*, τχ. 121 (Κοζάνη, Δεκέμβριος 2002 - Φεβρουάριος 2003), σσ. 33-35.
90. *Έρωτος τροπαί. Ποιήματα*, Ίωάννινα, Δώτιον, 2003. Σχ. 8ο, σσ. 44.
91. *Έν έρρηγόρσει. Ποιήματα*, Ίωάννινα, Δώτιον, 2003. Σχ. 8ο, σσ. 46.
92. «Τὸ ταξίδι ἐπιστροφῆς τοῦ Γιώργου Τσιούρη», *Φηγός*, τχ. 16 (Ίωάννινα, Άνοιξη - Καλοκαίρι 2003), σσ. 231-232.
93. «Τὸ ξεχωριστὸ ἐρώτημα τοῦ Στεφάνου Τσιόδουλου», *Φηγός*, τχ. 16 (Ίωάννινα, Άνοιξη - Καλοκαίρι 2003), σσ. 232-234.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΝΟΥΤΣΟΣ

ΟΙ ΣΤΟΧΑΣΜΟΙ ΤΟΥ ΣΟΛΩΜΟΥ:
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΠΟΙΗΤΙΚΗ ΠΡΑΞΗ

I.

Εἰσαγωγή

Ὁ ὅρος "Componimento" ἀπαντᾶται τρεῖς φορές στοὺς *Στοχασμοὺς* (κατὰ τὴν ὀνομασία τοῦ Πολυλά) τοῦ ποιητῆ πού συναρτῶνται σαφῶς μετὸν τρόπο σύλληψης καὶ γραφῆς τῶν *Ἐλεύθερων πολιορκισμένων*: "...prima di realizzare il Componimento", "L' anima incorporea del Componimento...", "...una delle grandi Idee del Componimento" (παράπεμπω στὴν ἔκδοσιν¹ καὶ μετάφραση τοῦ ἰταλικοῦ κειμένου ἀπὸ τὸν Γ. Βελουδῆ· 1997: 17, 21, 28). Μὲ τὸν παρόντα ὑπομνηματισμὸ θὰ ἐπιχειρήσω νὰ δείξω ὅτι τὸ «Σύνθεμα» (ἔτσι εἶχε ἀποδώσει τὸν ὅρο ἤδη ὁ Πολυλάς), συνιστᾷ τὸν πιὸ ἐνδεδειγμένο τρόπο κατανόησης τοῦ ποιητικοῦ φαινομένου, ὅπως τὸ ἀντιμετώπισε ὁ Σολωμὸς γράφοντας καὶ ξαναγράφοντας τοὺς *Ἐλεύθερους πολιορκισμένους* μετὰ καμβὰ τὸ πεδίο συστοίχησης φιλοσοφικῆς θεωρίας καὶ ποιητικῆς πράξης. Μένοντας λοιπὸν στὸ «ὕνι μιᾶς Μεγάλης Ποίησης», κατὰ τὴ στοχαστικὴ σημείωση τοῦ *Κρητικοῦ* (1964: 380 Α 19-27), δὲν πρόκειται νὰ ἀσχοληθῶ μετὰ τὴν ἐξέταση μιᾶς ἄλλης χρήσης τοῦ ὅρου (1964: 328, 1) πού ἔδωσε τὴν ἀφορμὴ στοὺς σολωμιστὲς καὶ τὶς σολωμίστριες νὰ στραφοῦν πρὸς τὴν ἀποκατάσταση τῆς πολυμεροῦς «λανθάνουσας σύνθεσης» τῶν ἐτῶν 1833/1834.

1. Πρόκειται γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση «τῆς ἐπιλογῆς» Πολυλά μετὰ μιᾶς «νέας ἐπιλογῆς» πού ὑπόσχεται τὴν ἀνασύσταση τῆς θεωρητικῆς-φιλοσοφικῆς συνάφειας» τῶν *Στοχασμῶν* (1997:11/12). Τὴν ἀπέπιλογή Πολυλά ἔδωσε μετὰ τὴ φιλολογικὴ ἔκδοση τοῦ ἰταλικοῦ κειμένου ὁ Μ. Peri (1982) καὶ αὐτὴν ἀκολουθεῖ ὁ Ἀλεξίου στὴ δική του μετάφραση ((1999). Γιὰ τὰ ἐκδοτικὰ προβλήματα τῶν *Στοχασμῶν* (παρὰλείψεις τοῦ Πολυλά, χρονολόγηση τοῦ κειμένου κλπ.) βλ. Βελουδῆς (1997: 8-14, 69) καὶ Ἀλεξίου (1999: 9-14).

II.

Ἡ ὁσμωση μετὰ τὴν «μέθοδο» τοῦ Hegel

Μέσα ἀπὸ ἓνα ἐξοντωτικὸ κυνηγητὸ τῶν πηγῶν, μετὰ τὸ πρίσμα κάποτε μιᾶς ἐριστικῆς ἐπιδρασιομανίας, ὡς ἀντίδοτο ἴσως σὲ μιὰ καρικκτούρα χεγκελιανισμοῦ, ἀρτιώθηκε τὸ φάντασμα τοῦ Hegel ἔτσι ποὺ νὰ ἐπικαθορίζει δραστικὰ τὴν ποιητικὴ καὶ συνακόλουθα τὴν ποίηση τοῦ Σολωμοῦ, ἰδίως κατὰ τὴν κερκυραϊκὴ του φάση. Παρὰ τὶς κάποιες ἐξαιρέσεις (ὁ Βάρναλης ἤδη εἶχε ὀριοθετήσει τὴν ἐμβέλεια τῶν «βιβλιακῶν πηγῶν»· 1925: 58-65), ἡ γραμματολογικὴ αὐτὴ καὶ δευτερογενῶς ἐρμηνευτικὴ τακτικὴ δὲν ἀνέδειξε τὴ συγκεκριμένη δυναμικὴ τῆς ἐπικοινωνίας. Περιορίσθηκε στὸν «πομπό», ὑποτιμώντας τὴν οἰκεία διαμεσολάβηση μετὰ τὸ σχῆμα μιᾶς ἀπλοϊκῆς μετακένωσης τῶν ἰδεῶν του, ἐνῶ θὰ ἔπρεπε νὰ προσδιορίσει ἀκριβέστερα τὴ σημασία τοῦ «ὑποκειμένου» ποὺ διέθετε τὴν ἱκανότητα νὰ «ξαναβλέπει, νὰ βλέπει, νὰ προβλέπει» ("rivede, vede, prevede"· Σολωμὸς 1997: 39, 27). Ἐτσι θὰ μπορούσε νὰ ἀνασυσταθεῖ ἡ ἰδιοσυστασία τοῦ «δέκτη», μέσα ἀπὸ τὸ ἀναδιατασσόμενο κάθε φορά σύνολο τῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν δυνατοτήτων του ποὺ διαμόρφωνε καίρια τοὺς ὅρους πρόσληψης καὶ ἐπεξεργασίας αὐτῶν τῶν ἰδεῶν. Στὴ σκευὴ τῶν θεωρημάτων τῆς «διαπολιτισμικότητας» προέχουσα θέση καταλαμβάνει ἡ καταγραφὴ καὶ ἡ ἀποτίμηση τῶν συνθηκῶν ἐκδίπλωσης τῆς δυναμικῆς τῶν πολιτισμῶν-σπόγγων, ὅπως ἦταν τὸ σταυροδρόμι τῆς Ἐπτανήσου πρὶν ἀπὸ τὴν ἐνσωμάτωση.

Ὁ «Γερμανὸς Πρόκλος» (κατὰ τὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ Feuerbach· 1843: 291) ποὺ φαινόταν νὰ ἀνακαλεῖ τοῦ «Νεοπλατωνισμοῦ τοὺς χρόνους» (Tennemann 1818: 200), σὲ κάθε περίπτωση, προκάλεσε σωρεία ἐρεθισμάτων (Νοῦτσος 1981: 38-42· Apostolopoulou 1986: 189-218) σὲ θέματα αἰσθητικῆς καὶ φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας ἢ «ἱστοριονομίας». Ἐκεῖνο ὅσο ποὺ διαφεύγει ἀπὸ τὴ συγκομιδὴ τῆς πλούσιας σολωμικῆς βιβλιογραφίας εἶναι ἡ ὁσμωση μετὰ τὴν μέθοδο τοῦ Hegel καὶ ἰδίως μετὰ τὴν διαλεκτικὴν «ἀφηρημένου» - «συγκεκριμένου» ποὺ ἀπὸ φιλοσοφικὴ πρακτικὴ ἐξειδικεύεται σὲ αἰσθητικὴ στάση. Ἄν ὁ ρόλος τῆς Τέχνης συμπυκνώνεται στὴ συμφιλίωση τοῦ Ἀπολύτου Πνεύματος μετὰ τὶς ἐξωτερικεύσεις του, τὴ Φύση καὶ τὴν Ἱστορίαν, ἡ διαφοροποίησή της ὡς πρὸς τὴ Θρησκείαν καὶ τὴ Φιλοσοφίαν τελεῖται μόνον σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ μορφή ποὺ ἀποκτᾷ στοὺς κόλπους της ἡ αὐτοσυνειδησία τοῦ Ἀπολύτου Πνεύματος. Μέσω τῆς αἰσθητηριακῆς ἐποπτείας ("Anschauung") καί, στὴν ποίηση, μέσω τῆς παραστατικῆς δύναμης διενεργεῖται ἡ «ἐνότητα τῆς ἐννοίας μετὰ τὸ ἀτομικὸ φαινόμενο» ὡς «οὐσίας τοῦ ὡραίου καὶ παραγωγῆς του μέσω τῆς Τέχνης» (1842^a: 108-109). Τὸ περιεχόμενό της ἀνάγεται σὲ «ἰδεῶδες», δηλαδὴ σὲ «πραγματικότητα

πού έχει άντληθεῖ ἀπὸ τὴν εὐρύτητα τῶν λεπτομερειῶν καὶ τῶν συμπτώσεων», στὸ βαθμὸ πού τὸ «ἐσωτερικὸ ἐμφανίζεται ὡς ἡ ζωντανὴ ἀτομικότητα ("lebendige Individualität") σ' αὐτὴ τὴν ἐξωτερικότητα πού ἀνυψώθηκε σὲ σχέση μὲ τὴ γενικότητα» (1842²: 158). Ἡ συζυγία «ἐσωτερικότητας» καὶ «ἐξωτερικότητας» ἐπιτυγχάνεται ἀπὸ τὴν Τέχνη πού ὀρθώνεται ἀνάμεσα ἀπὸ τὴ Φύση καὶ τὸ Ἀπόλυτο Πνεῦμα ἐξασφαλίζοντας στὴν «ἀτομικὴ ὑποκειμενικότητα» ("individuelle Subjektivität") νὰ μὴν ἐκτίθεται ὡς «ἀφηρημένη γιὰ τὸν ἑαυτὸ της ("für sich") στὴ γενικότητά της», ἀλλὰ νὰ διατηρεῖται «ἀκόμη ἔγκλειστη στὴν ἀτομικότητα» καὶ παγιδευμένη σὲ «κάποια συγκεκριμένη ὑπαρξή» πού ἀνταποκρίνεται στὴν «ἐσωτερικότητα τῆς ψυχῆς πρὸς τὴν ἁρμονία» (1842²: 158). Οἱ αἰσθητικὲς ἀντιλήψεις τοῦ Hegel προφανῶς εἶναι σύμφωνες μὲ τὴ μεθοδολογικὴ ὑφὴ τοῦ φιλοσοφικοῦ του «συστήματος», ὅπως γιὰ παράδειγμα ἡ σύμφυση «ἐσωτερικότητας» καὶ «ἐξωτερικότητας» (1816²: 179-182· 1830³: 274) καὶ «Γενικοῦ» καὶ «Εἰδικοῦ»: τὸ «καθέκαστον», ὡς ἔκφραση τῆς «ἀρχῆς τῆς ἀτομικότητας», συνιστᾷ τὴν ἀλήθεια τῆς καθολικῆς ἐννοίας» (1816²: 296-297). Ἄν τὸ «ἀπόλυτα συγκεκριμένο (Absolut-Konkrete) ὄν εἶναι τὸ πνεῦμα» (1830³: 314), ἡ μέθοδος συγκροτεῖ τὸ «οἰκοδόμημα τοῦ προτιθέμενου "Ὀλοῦ στὴν καθαρὴ του οὐσιαστικότητα» (1807: 47) καὶ ἀπ' αὐτὴν τὴν ἄποψη ἡ φιλοσοφικὴ ἀφετηρία τοῦ «συστήματος» ἀνιχνεύεται στὴ «συγκεκριμένη ὁλότητα» πού ἀναπτύσσεται στὴ συνέχεια ὡς «κύκλος ἀπὸ κύκλους» (1816²: 571-572· 1830³: 60).

III.

Ἕνα εὐκρινὲς περίγραμμα ποιητικῆς

Στὰ Αὐτόγραφα τοῦ Σολωμοῦ ἐμπεριέχεται ὁ προβληματισμὸς γιὰ τοὺς διακριτοὺς ρόλους φιλοσοφίας καὶ τέχνης: «Ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι κάτι τὸ μοναδικὸ ὅπως ἓνα ἔργο Τέχνης, ὅπου ἐπιπλέον ὑπάρχει ἡ ἱκανότητα τῆς Τέχνης πού ὁ καλλιτέχνης ἔλαβε ἀπὸ τοὺς ἄλλους καὶ τὴν ὁποία ἐκ νέου ἀσχεῖ. Ἡ ἐπινόηση τοῦ καλλιτέχνη συνίσταται στὴ στόχαση τῆς Ὀλότητάς του καὶ στὴν εὐφυέστατη προσαρμογὴ τῶν μέσων πού ἤδη εἶχαν προετοιμασθεῖ καὶ ἀνευρεθεῖ· ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸ οἱ ἰδιοτροπίες καὶ τὰ ἰδιαίτερα τεχνάσματα μπορεῖ νὰ εἶναι ἀπεριόριστα πολλὰ. Ἡ Φιλοσοφία ἔθεσε ὡς θεμέλιο ἓναν στοχασμὸ, μιὰ Οὐσία, καὶ στὴ θέση τῆς προηγούμενης ἀληθινῆς γνώσης τοῦ ἴδιου (τοῦ στοχασμοῦ) τίποτε ἄλλο δὲν ἐπιτρέπεται νὰ τεθεῖ, καὶ μιὰ τέτοια ἐπίγνωση πρέπει ἐπίσης νὰ μεταβιβασθεῖ στοὺς μεταγενέστερους» (1964: 571 a 1-8). Τὰ ἐπιμέρους στοιχεῖα αὐτῆς τῆς συλλογιστικῆς προέρχονται ἀπὸ τὸ «σύστημα» ἰδεῶν τοῦ Hegel, στὸ ὁποῖο δὲν ἐπιτελεῖται ἡ ταύτιση φιλοσοφίας καὶ τέχνης πού εἰσηγήθηκε ὁ γερμανικὸς ρομαντισμὸς μὲ τὴ γρα-

φίδα τοῦ F.v. Schlegel. Ἡ διάκριση αὐτὴ ὥστόσο συνεπιφέρει τὴ συστοίχηση φιλοσοφικῆς θεωρίας καὶ ποιητικῆς πράξης ποὺ ὑπονοεῖται στὸ «Componimento», ὅπως αὐτὸ σκιαγραφεῖται στοὺς *Στοχασμούς* τοῦ Σολωμοῦ ποὺ ἀφοροῦν τὸν τρόπο σύλληψης καὶ γραφῆς τῶν *Ἐλεύθερων πολιορκισμένων* (πρόκειται, ἀκριβέστερα, γιὰ τὸ Β' καὶ τὸ Γ' «Σχεδιάσμα»).

Εἰδικότερα, στοὺς τρεῖς «στοχασμούς» ποὺ ἀρχικὰ μνημόνευσα, διαγράφεται ἓνα εὐκρινὲς περίγραμμα ποιητικῆς, στὸ ὁποῖο ἡ προγραμματικὴ ἀφετηρία τοῦ ποιητικοῦ γεγονότος προσγράφεται στὸ φιλοσοφεῖν χωρὶς βέβαια ἡ ἐκδίπλωσή του νὰ περιορίζεται στὸν περίβολο μιᾶς θεωρητικῆς κατασκευῆς: «Πρέπει νὰ σκεφτεῖς βαθιὰ καὶ μὲ τρόπο ἀμετάβλητα συγκεκριμένο (μιὰ φορὰ γιὰ πάντα) τὴ φύση τῆς Ἰδέας, πρὶν νὰ πραγματοποιήσεις τὸ Σύνθεμα». «Ἡ ἀσώματη ψυχὴ τοῦ Συνθέματος, ποὺ ξεκινάει ἀπὸ τὸ Θεό...» καὶ «Κοίταξε ἀλήθεια τί πράγμα εἶναι ἡ ἐνότητα χρόνου καὶ σπεῖρε μέσα της τὴ μεγάλη Ἰδέα ἢ μία ἀπὸ τίς μεγάλες Ἰδέες τοῦ Συνθέματος» (1997: 29, 33, 39). Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τοὺς «στοχασμούς», στοὺς ὁποίους χρησιμοποιοῦται ὁ ὅρος «Componimento» ἀντὶ τοῦ ὅρου «Poema» γιὰ τοὺς λόγους ποὺ διευκρινίζονται ἀμέσως παρακάτω, διαχέεται στὸ σύνολο αὐτοῦ τοῦ εἰσαγωγικοῦ «μνημονίου» ἡ ἀντίληψη τῆς υἱοθέτησης - μάλιστα «χωρὶς τὴν παραμικρὴ διακοπὴ» (1997: 29) - τῶν θεωρητικῶν προτάσεων στὴν ἀνάδυση τῆς ποιητικῆς δημιουργίας ποὺ ὡς καίρια μορφή τέχνης ἀποτελεῖ τὸν «ἐνεργητικὸ δεσμὸ μεταξὺ τοῦ Ἀληθινοῦ καὶ τοῦ Ὁραίου» (1997:36).

Ἐπιβάλλεται ὥστόσο νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι ἐκεῖνο ποὺ κυριαρχικὰ διαποτίζει τοὺς *Στοχασμούς* συνοψίζεται σὲ μιὰ ἐπεξεργασμένη αἴσθηση κανονιστικότητος («νὰ κρατᾷς διαρκῶς σταθερὴ αὐτὴ τὴ μέθοδο» 1997: 36) ποὺ τεκμηριώνει τὴν ἀξιοπιστία της στὴ διαλεκτικὴ «ἀφηρημένου» - «συγκεκριμένου». Οἱ συναφεῖς ὑποδηλώσεις- ὑποστυλώσεις, ποὺ ἐπιτρέπουν τὴν ἀβίαστη λειτουργία τοῦ μηχανισμοῦ μετάβασης ἀπὸ τὸ «ἀφηρημένο» στὸ «συγκεκριμένο» καὶ ἀντίστοιχα ἐπιστροφῆς ἀπὸ τὸ «συγκεκριμένο» στὸ «ἀφηρημένο», εἶναι τουλάχιστον δέκα:

- «Γενικὸ» <—> «Εἰδικὸ» (ἀποσπ. 4,8α),
- «Οὐσία» <—> «Φαινόμενο» ἢ «Μορφή» (1,3,4,9,11,19,20,21),
- «Ἐννοια» <—> «Αἴσθησις» (2, 5, 8α, 21),
- «Ἰδέα» <—> «Φύσις» (3, 5, 7β, 8β),
- «Ὅλο» <—> «Μέρος» ἢ «Πᾶν» <—> «Ἐνα» (9, 13, 14, 18, 19,20, 21)
- «Αἰωνιότητα» <—> «Χρόνος» (18, 21),
- «Ἐσωτερικότητα» <—> «Ἐξωτερικότητα» (8β, 9, 19),
- «Ἐλευθερία» <—> «Ἀνάγκη» (7α, 7β, 9, 10, 12, 16, 19),
- «Ἡθικὸ μεγαλεῖο» <—> «φυσικὸ μεγαλεῖο» (7α, 7β, 8β, 9, 10, 12, 16, 17, 19, 20),
- «Σύμπαν» <—> «Ἐθνικότητα» (3, 4, 7β, 8β, 9, 10, 12, 14, 17).

‘Ο αίσθητικὸς αὐτὸς μηχανισμὸς ὑποβοηθεῖται λοιπὸν ἀπὸ ἓνα εὐρὺ πλέγμα ἀντιθετικῶν διαύλων ὄντολογικῆς, γνωσιολογικῆς καὶ ἠθικῆς ὑφῆς ποὺ καθιστοῦν ἐφικτὴ, πρῶτιστα στὸ πεδίο τῆς ποίησης, τῇ μετατροπῇ τῆς «μεταφυσικῆς σὲ φυσικῇ» (1997: 32). Τοῦτο εἶναι σύμφωνο μὲ τὶς θεωρητικὲς προκείμενες τοῦ χεγκελιανοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος, μὲ τὴν ἐπιπρόσθετη παρατήρηση τοῦ δημιουργοῦ τοῦ ὅτι ἀποτελεῖ «δειλία τῆς ἀφηρημένης σκέψης νὰ ντρέπεται τὴν αἰσθητηριακὴ πραγματικότητά μὲ καλογερίστικο τρόπο» (1840²: 300) ἢ ὅτι οἱ πλατωνικὲς ἰδέες «δὲν εἶναι κάπου μακριὰ παρὰ ὑπάρχουν στὰ καθέκαστα πράγματα» (1833-1836: 81 - 84). ‘Ὡς πρὸς τὸν Σολωμὸ αὐτὴ ἡ διφυΐα «ἀφηρημένου» - «συγκεκριμένου» προφέρει τὴ δυνατότητα στὸ συντιθέμενο ποίημα νὰ ἐκφράσει τὴν «Ἐννοια σὰν ἓναν κόσμον καθ’ ἑαυτὸν [per sé], μαθηματικὰ διαβαθμισμένο, πλούσιο καὶ βαθύ», μὲ τὴν ἐπιπλέον ὁδηγία ὅτι ὁ «θεμελιώδης τόνος ἃς κρατᾷ σταθερὰ τὸ βαθὺ κέντρο τῆς Ἐθνικότητος καὶ ἃς ὑψώνεται κάθετα», καθόσο θὰ «διευρύνεται βαθμιαῖα ἡ Σκέψη τοῦ Ποιήματος, γιὰ τὴν ὁποία ἔχει συντεθεῖ» (1997:30). Συνακόλουθα, ἡ «ἀπόλυτη ὑπαρξὴ τοῦ ποιήματος» ὅπως ἐγκυμονεῖ «πολλὰ νοήματα», στὸ βαθμὸ ἄλλωστε ποὺ τὸ «ἔργο ἐμφανίζεται ἀτομικὸ μέσα στὸ πνεῦμα τῆς γεννητικῆς γενικότητάς του» (1997: 33).

Τὸ ἐπιστέγασμα αὐτῆς τῆς μεθόδου διακριβώνεται στὸν τρόπο στοιχειοθέτησης τοῦ «θεμελιώδους τόνου» τοῦ συντιθέμενου ποιήματος, μὲ τὴν ἀριστοτελικὴν καταγωγὴν ὑπόδειξη: «ἀρχή, μέση καὶ τέλος» ποὺ γονιμοποιεῖται στὸ ἀμφίπλευρο ἐννοιολογικὸ μόρφωμα: “Commune” καὶ “Proprio”, τὸ ὁποῖο βέβαια γεννιέται «ριζωμένο καὶ συνταυτισμένο μὲ τὴ γλῶσσα» (1997: 38, 18, 230). Ἄν ἡ μία πλευρὰ συγκεφαλαιώνει τὶς ιδιότητες τοῦ «ἀφηρημένου» (καὶ τῶν βοηθητικῶν ἐννοιῶν τοῦ μηχανισμοῦ ποὺ μόλις ἀποτύπωσα), ὡς «Κοινό» κατὰ τὸν Πολυλά καὶ «Γενικὸ» κατὰ τὸν Βάρναλη (1925: 63), ἡ ἄλλη πλευρὰ (“Proprio”) συγκρατεῖ τὰ γνωρίσματα τοῦ «Εἰδικοῦ» καὶ μέσω τῆς “proprietas” τοῦ γλωσσικοῦ ἐνεργήματος καταγράφεται ὡς «κυριολεξία». Ἡ ὁδηγία γιὰ τὴν “immutabile concretezza”, ἢ “Prendi e concreta fortemente” ἔχει ὡς τελικὸ στόχο τὴν «ταύτιση» «Ἀληθινοῦ» καὶ «Ὡραίου»: «Αὐτὴ ἡ Σκέψη, συγκεκριμενοποιημένη [Pensiero concretato], πρέπει νὰ ὑποστῇ ὅλες τὶς δυνατὲς μορφές, νὰ τὶς ὑποστῇ αἰσθητικὰ ὅλες, καὶ ὅταν δὲ μένουν ἄλλες, τότε εἶναι Ἀληθινὸ» (1997: 17, 20, 36, 24).

Συμπερασματικά, ἓνα τέτοιο συντιθέμενο ποίημα ποὺ τὸ «πνεῦμα» του προκύπτει ὡς “figlio di una potente Metafisica” (1964: 389), μπορεῖ νὰ ἀποδώσει τὸν «ἴσκιον τῆς οὐσίας» (“ombra sostanziale”) ποὺ πετοῦν «ἔξω τὰ σώματα, μέσω τῶν ὁποίων αὐτὴ ἐκδηλώνεται ἐνωμένη μ’ αὐτὰ» (1997: 20, 32). Ἡ ἱκανότητα τοῦ ποιητικοῦ φακοῦ νὰ συγκεντρώνεται στὴ

λεπτομέρεια χωρίς νὰ χάνει τὸ οὐσιῶδες ἀπὸ τὸν πλατὺ ὀρίζοντα τῶν προσδοκιῶν τοῦ χειριστῆ τοῦ συνθέτει τὸ «ἀληθινὸ Ποίημα», δηλαδή τὴ συζυγία τῆς «Δημοκρατίας τῶν ἰδεῶν» μὲ τὸν «κρυφὸ στὶς αἰσθήσεις Μονάρχη»¹. Ἡ, μὲ μία παρεμφερὴ ὁδηγία τοῦ ποιητῆ, «πλῆθος Ἰδέες πρέπει νὰ γίνεῖ ἀπὸ τὶς Οὐσίες, στὶς ὁποῖες πρέπει νὰ διαφαίνεται ἓνα νόημα καθαρὸ καὶ βαθύ» (1997: 29, 38).

IV.

Ἡ διελκυστίνδα «ἀφηρημένου»-«συγκεκριμένου»

Τὸ σολωμικὸ ἐγγεῖρημα συνύφανσης «ἀφηρημένου» - «συγκεκριμένου», ὡς αἰσθητικὸ γεγονὸς, συναρτᾶται ρητὰ μὲ τὰ «σχεδιάσματα» τῶν Ἑλεύθερων πολιορκισμένων, τὰ ὁποῖα καταβάλλεται συνεχῆς προσπάθεια νὰ ἀποκτήσουν τὸν «ἀπλὸ καὶ εὐρὺ τρόπο τῶν δεσιμάτων» (γιὰ τὸ "legami" βλ. καὶ Ἀλεξίου 1999: 23, 45) καὶ νὰ θρέψουν τὴ «μορφὴ μὲ τρόπους λαϊκούς»: «ἄς σκεφτεῖς βαθιά, ὥστε στὸ μικρότερο δυνατὸ χῶρο ἢ ὁμιλία» νὰ «συνάπτει μιὰν ἀπόκρυφὴ ἔνωση μὲ τὶς πιὸ οὐσιαστικὲς στιγμὴς τῆς ὑπαρξῆς, μὲ τὶς σπουδαιότερες διαφορὰς τῆς ἐνότητος» (1997: 30, 38). Ἀπ' αὐτὴν τὴν ἄποψη οἱ Ἑλεύθεροι πολιορκισμένοι, μαζὶ μὲ τοὺς προτασσόμενους Στοχασμούς, δὲν εἶναι δύσκολο νὰ ἐκληθοῦν ὡς «ποίημα-ποιητικῆς», τὸ ὁποῖο ὁ δημιουργὸς τοῦ προσδοκᾷ νὰ συντεθεῖ μὲ τὴν «κάθε λέξη κορεσμένη ἀπὸ τὴν Ἑννοία» καὶ συνολικὰ τὸ ἔργο νὰ ἐμφανισθεῖ «ἀτομικὸ μέσα στὸ πνεῦμα τῆς γεννητικῆς γενικότητάς του» (1997: 33). Χωρὶς νὰ χρειάζεται ἐδῶ νὰ σταθμίσω τὸ αἰσθητικὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς στοχοθεσίας, ὑπογραμμίζω ὅτι τὰ «ἐπεισόδια» ἢ οἱ «σταθμοὶ» τοῦ συντιθέμενου ποιήματος χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὴ διελκυστίνδα «ἀφηρημένου» - «συγκεκριμένου», μὲ βάση τὴν ὁποία συντελεῖται ἡ «σωματοποίηση» τῆς Ἰδέας περνώντας μέσα ἀπὸ τὰ «συνεχόμενα ἐφευρήματα» (1997: 33, 30) τοῦ "Componimento". Πρόκειται γιὰ τὶς «μεγάλες Στιγμὲς ἢ Ὀψεις ἢ Στοιχεῖα ἢ Ὅρους» ποὺ καθιστοῦν «ἐντελῶς ὁρατὴ τὴν οὐσιαστικὴ Ἑνότητα» (1997: 35):

1. Ὁρθὰ ὁ Κ. Ἀνδρουλιδάκης, στὸ «Φιλοσοφικὸ σχολιασμὸ» ποὺ συνοδεύει τὴ μετάφραση τῶν Στοχασμῶν ἀπὸ τὸν Ἀλεξίου, ἀναγεται στὸν Schiller, ὅπως ἄλλωστε καὶ στὶς Περιπτώσεις παράθεσης τῶν ἀπόψεων τοῦ συγγραφέα *Περὶ τοῦ ὑψηλοῦ* (1999: 50-52, 64-66, passim). Ὅμως ἡ ἐπιμονὴ τοῦ νὰ ὁδηγεῖται ἀπὸ τὶς «ἀμεσότερες (ἱστορικὰ ἐγγύτερες)» πηγὲς στὶς «ἀπώτερες» (Ἡράκλειτος, Πυθαγόρειοι, Ἀριστοτέλης, Πλωτῖνος, Πρόκλος, Cusanus, Ficino κλπ.) καθιστᾷ τὸ ὑπομνηματιζόμενο τελικὰ κείμενο νὰ μὴ διαθέτει, ὅ,τι δηλαδή ὁ ἴδιος ὁ σχολιαστὴς θέλει νὰ ἀποφύγει κατὰ τὴ δική του «ἐρμηνεία», τὶς «ἀρχὲς μιᾶς ὀρισμένης κριτικῆς ἢ φιλοσοφικῆς θεωρίας» (1999: 49).

«καὶ μὲς στὴ θάλασσα βαθιὰ ξαναπετιέται πάλι,
 «κι' ὁλόλευκο ἐσύσμιξε μὲ τ' οὐρανοῦ τὰ κάλλη»,
 «Τρέμ' ἡ ψυχὴ καὶ ξαστοχᾷ γλυκὰ τὸν ἑαυτὸ της»,
 «Κ' ὅμοια στ' ἀνθρώπου τὴν ψυχὴ ἡ φύση κατεβαίνει»,
 «Στὴν κεφαλὴ σου κρέμεται ὁ ἥλιος μαγεμένος»,
 «Ἐδῶ 'ναι χρεῖα νὰ κατεβῶ, νὰ σφίξω τὸ σπαθί μου»,
 «Γιὰ τὴν αἰωνιότητα, ποὺ μόλις τὰ χωράει·
 στὰ μάτια καὶ στὸ πρόσωπο φαίνοντ' οἱ στοχασμοὶ τους»,
 «τοὺς λέει μεγάλα καὶ πολλὰ ἡ τρίσβαθι ψυχὴ τους.
 'Αγάπη κι ἔρωτας καλοῦ τὰ σπλάχνα τους τινάζουν»,
 «Γλυκιὰ κι ἐλεύθερ' ἡ ψυχὴ σὰ νάτανε βγαλμένη,
 κι ὑψῶναν μὲ χαμόγελο τὴν ὕψη τὴ φθαρμένη»,
 «Κι ἐβάστααν ὅλες κατ' αὐτὸν τὴ χούφτα σηκωμένη,
 καὶ μὲ πικρὸ χαμόγελο τὴν ὕψη τὴ φθαρμένη»,
 «Π' ἄστραψε γέλιο ἀθάνατο, παιγνίδι τῆς χαρᾶς του»,
 «ἔστρωσ' ὁ νοῦς, κι ἀνέβηκα πάλι στὸν ἑαυτὸ μου»,
 «κι ἐδέχθηκε στὰ βάθι τους τὸν οὐρανὸ κι ἐκείνους»,
 «Ὀλίγο φῶς καὶ μακρινὸ σὲ μέγα σκότος κι ἔρμος»,
 «Σὲ βυθὸ πέφτει ἀπὸ βυθὸ ὡς ποὺ δὲν ἦταν ἄλλος·
 'Εκεῖθε βγῆκε ἀνίκητος»,
 «Φῶς ποὺ πατεῖ χαρούμενο τὸν Ἄδη καὶ τὸ χάρο»,
 «Στὸν κόσμον τοῦτον χύνεται καὶ σ' ἄλλους κόσμους φθάνει»
 «Πολλοὶ 'ν' οἱ δρόμοι πῶχει ὁ νοῦς»,
 «Κι ἂν στὸ κρυφὸ μυστήριον ζοῦν πάντα τὰ παιδιὰ σου
 μὲ λογισμὸ καὶ μ' ὄνειρο, τὶ χάρ' ἔχουν τὰ μάτια»,
 «Ἔργα καὶ λόγια, στοχασμοί, - στέκομαι καὶ κοιτάζω -
 λούλουδα μύρια, πούλουδα, ποὺ κρύβουν τὸ χορτάρι»,
 «κι ἡ φύσις ἡῦρε τὴν καλὴ καὶ τὴ γλυκιὰ της ὥρα»,
 «Τὰ μάτια δείχνουν ἔρωτα γιὰ τὸν ἀπάνου κόσμον»,
 «Τὰ σπλάχνα μου κι ἡ θάλασσα ποτὲ δὲν ἡσυχάζουν»
 «Στὸ περιβόλι τῆς ψυχῆς τὸ μοσχαναθρεμμένο»,
 «Ὅπου 'δε σκιᾶς παράδεισο καὶ τὴν ἐχαιρετάει»

(1961: 217, 222, 223, 228, 229, 231, 233, 234, 235, 236, 238, 243, 248).

Αὐτὸς ὁ διαλεκτικὸς μηχανισμὸς «ἀφηρημένου» - «συγκεκριμένου»,
 ποὺ θεματοποιεῖται στίς ὁδηγίες τοῦ Σολωμοῦ καὶ ἀποτυπώνεται στίς «βα-
 θμίδες» του συντιθέμενου ποιήματος ὡς «κόσμου καθ' ἑαυτόν» (ἡ ἐνδεικτικὴ
 σταχυολόγηση στίχων ἐλάχιστα τὸν ἀποδίδει), προϋποθέτει τὴ συστοίχιση
 φιλοσοφικῆς θεωρίας καὶ ποιητικῆς πράξης. Ἡ ἐρμηνευτικὴ αὐτὴ πρόταση
 παρωθεῖ στὴν ἐπανατοποθέτηση ὁρισμένων χρόνιων ζητημάτων κατανόησης
 τοῦ σολωμικοῦ "Componimento". Πρώτιστα: ὡς πρὸς τὴν «ἀποσπασμα-

τικότητά» του, αν δηλαδή αποτελεί αδυναμία του ποιητή ή αισθητική του επιλογή, ο προβληματισμός που κατατίθεται έδω διευκολύνει την κοινή αξιοποίηση και συνάμα την παράκαμψη των δύο αυτών προσεγγίσεων για να αναδειχθεί ή πολλαπλότητα των αποτελεσμάτων της ποιητικής αυτής «μεθόδου». Τοῦτο δὲν ὑπονοεῖ τὴ κατάφαση ἑνὸς ὑπολανθάνοντος ἀξιακοῦ σχετικισμοῦ, ὅτι δηλαδή ὅλα τὰ τμήματα καὶ οἱ «παραλλαγές» τῶν «σχεδιαμάτων» εἶναι αἰσθητικῶς ἰσότιμες: ἀπλῶς καταγράφονται ὡς ἀπόπειρες εὐστοχίας στὸ παιγνίδι «ἀφηρημένου» - «συγκεκριμένου» ἢ ὡς ἀναβαθμοὶ στὴν ἀρτίωση τοῦ "Componimento" "per sé", στὸ ὁποῖο μᾶλλον εὐχερῶς θὰ εὐδοκιμοῦσε μιὰ ἐνιαία ἐρμηνευτικὴ τακτικὴ ἀνάλυσης καὶ σύνθεσης τοῦ συντιθέμενου κειμένου. Τὸ «δυναμικὸ πεδίο διαρκοῦς παραγωγῆς καὶ ἀναπαραγωγῆς σημασίας» (Καψωμένος 1992: 175) στοιχεῖ ἀβίαστα πρὸς τὴ σχετικὴ ὑπόσταση τῶν «ἐπεισοδίων» μὲ τὸ νόημα τῆς ἱστορικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς ἐξάρτησης τῶν βημάτων προσπέλασης πρὸς τὴ «σωματοποίηση» τῆς Ἰδέας. Συναφῶς θὰ ἔπρεπε νὰ ληφθοῦν ὑπόψη οἱ ὁδηγίες τοῦ ποιητῆ, ὡς θεωρητικοῦ τῆς τέχνης του, γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ ἐκδοτικοῦ ζητήματος, γιὰ τὸ ὁποῖο ἔχουν ἐπιδοθεῖ - παλαιότερα καὶ πρόσφατα - σὲ πόλεμο χαρακωμάτων οἱ σολωμιστές.

Ἐπιπλέον ἐπιβάλλεται νὰ μελετηθεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ξανὰ ἡ ἐπιχειρηματολογία τῆς διένεξης Ζαμπέλιου-Πολυλά μὲ ἄξονα τὸν τρόπο ἀντιμετώπισης τοῦ Hegel: ἂν ὁ δεῦτερος τὸν ἀποσιώπησε πλήρως στὰ «Προλεγόμενα», ὁ πρῶτος κατὰ τὸν ποιητὴ τὸν «ἐντυσε μὲ τὸ φελόνι τοῦ παπὰ μας» γιὰ νὰ ἀναζητήσει στὸ Βυζάντιο «τὰς πρωτορρίζους τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ πηγάς». Ἔτσι ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ ἡ ἀπόψη τοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου ὁδηγεῖ στὰ «πολύτιμα συντρίμματα» τῶν Ἑλεύθερων πολιορκισμένων καὶ στὴν ἐπισήμανση ὅτι ἡ «φιλοσοφικὴ μελέτη», ἡ ὁποία κατὰ τὴν περίοδο τῆς συγγραφῆς τους «ἐνασχόλησε ἴσως πάρα πολύ» τὸν Σολωμό, «δὲν ἐμάρανε ὅμως εἰς αὐτὸν τὴν ζωηρότατην αἴσθησί του πρὸς τὴ φύσι, μ' ὅλον ὅτι φαίνεται ὅπως τὸ σκεπτικὸ πνεῦμα τὴν ἀπογυμνώνει ἀπὸ τὴ μαγεία, ὅπου πνεύουν τὰ κάλλη τους ἀνερεύνητα»). Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ τὰ «ἀσύρραπτα σκιαγραφήματα», στὸ φῶς μιᾶς κοντόφθαλμης δυτικοφοβίας ποὺ τὰ ἀντιλαμβάνονται νὰ ἀποπνέουν «ὀσμὴν γερμανικοῦ πανθεϊσμοῦ» κατονομάζοντας ἔτσι τὴν «αὐτομόλησιν τοῦ δημοτικοῦ Ὑμνογράφου πρὸς τὸ ἑτεροοῦσιον καὶ ἄλλοτύπων Γερμανισμόν», ἐξυπονοοῦν τὴν ὀλίσθηση τοῦ "Proprio" στὴν «ἐπικλὴν ὑπεραιώρησιν» καὶ τὴν ἐπίκληση τῆς «ὀλιγοδρανίας» τοῦ ποιητῆ μετὰ ἀπὸ τὸ λάκκο ποὺ ἀνοιξε «ἀναμέσον τοῦ ὑπερβατοῦ νοήματος καὶ τῆς λιτότητος τοῦ χυδαίου λόγου» (1859: 74, 75).

V.

Συμπεράσματα

Ἡ ὁδηγία πάντως τοῦ Σολωμοῦ εἶχε πολλοὺς παραλήπτες: «Σκέψου τὴν Τέχνη! Ἐτσι ὀνομάζεται ἡ Σκέψη συγκροτημένη μετέτοιον τρόπο ὥστε νὰ σηματοδοτεῖται ἀπὸ πολλὰς πλευρὰς» (1964: 471). Στὴν περίπτωση μάλιστα τοῦ Μεσολογγίου, ὅπου ἀπὸ τὴ «μικρότητα τοῦ τόπου θὰ βγοῦν οἱ Μεγάλαι Οὐσίαι», ἡ «ἀκολουθία» αὐτῆς τῆς πολλαπλότητος τῶν «εἰκόνων» εἶναι εὐλογα ἀναγκαία: «Γῆ, ἀέρας [...] βουνά, λιμνοθάλασσα, θάλασσα», ὥστε ὁ «μικρὸς κύκλος» νὰ «φανερώνει στὸ βάθος ἢ μᾶλλον στὴν ἀτμόσφαιρά του τὰ μεγαλύτερα συμφέροντα τῆς Ἑλλάδας γιὰ τὴν ὕλική θέσιν» καὶ γιὰ τὴν «ἠθικὴ θέσιν τὰ μεγαλύτερα συμφέροντα τῆς ἀνθρωπότητος». Κοντολογίς, ἡ «ὑπόθεσις τίθεται σὲ σχέση μετὰ τὸ σύστημα τοῦ σύμπαντος» (1997: 34, 35, 33/34). Δὲν ἔπαυε ὡστόσο ἡ ἀνησυχία τοῦ ποιητῆ γιὰ τὴ καρποφόρα συνειρήσιν του μετὰ τὴ Μοῦσα:

«Ἀλλὰ, Θεά, δὲν ἤμπορῶ ν' ἀκούσω τὴ φωνή σου,
καὶ εὐθὺς ἐγὼ τ' Ἑλληνικοῦ κόσμου νὰ τὴ χάρισω;» (1961: 238).

ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ἀλυσανδράτος, Γ., «Περίεργη ἀντίφαση τοῦ Σπ. Ζαμπέλιου γιὰ τὴν ποίηση τοῦ Σολωμοῦ», *Ἡ Λέξη*, ἀρ. 142 (Νοέμβρ. - Δεκ. 1997), 730-740.
- Ἀποστολοπούλου, Γ., *Ὁ ἐγγελιανὸς φιλόσοφος Ἰωάννης Μενάγιας*, Ἰωάννινα 1988.
- Apostolopoulou, G., "Hegel-Studien in Griechenland", *Hegel-Studien*, 21 (1986), 189-218.
- Βάρναλης, Κ., *Ὁ Σολωμός χωρὶς μεταφυσική* (1925), στὸν τόμο: *Σολωμικά*, Ἀθήνα 1957, 9-85.
- Βελουδῆς, Γ., *Δ. Σολωμός. Ρομαντικὴ ποίηση καὶ ποιητικὴ. Οἱ γερμανικὲς πηγές*, Ἀθήνα 1989.
- Coutelle, L., «Οἱ μεταφράσεις τοῦ Ν. Λούντντζη γιὰ τὸν Σολωμό», *Ὁ Ἑρμηνεύτης*, 3 (1965), 225-248.
- » *Πλαισιώνοντας τὸν Σολωμό (1965-1989)*, Ἀθήνα 1990.
- Faraklas, G., *L' individualité dans la philosophie du droit hégélienne*, διδ. διατρ., Université de Paris I - Panthéon - Sorbonne 1994.
- Feuerbach, L., *Grundsätze der Philosophie der Zukunft* (1843), *Sämtliche Werke*, ἐκδ. W. Bolin-F. Jode II, Stuttgart 1959 (1903).
- Ζαμπέλιος, Σπ., *Ἀσματα Δημοτικά τῆς Ἑλλάδος, ἐκδοθέντα μετὰ μελέτης ἱστορικῆς περὶ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ*, Κέρκυρα 1852.
- » *Πόθεν ἡ κοινὴ λέξις 'τραγουδῶ'; Σκέψεις περὶ Ἑλληνικῆς ποίησης*, Ἀθῆναι 1859.
- Hegel, G.W.F., *Phänomenologie des Geistes* (1807), *Werke*, ἐκδ. "Suhrkamp", Frankfurt a. M. 1985, τ. 3.
- » *Wissenschaft der Logik* (1816), *Werke*, δ.π., τ. 6.
- » *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften* (1817), *Werke*, δ.π., τ. 8.
- » *Vorlesungen über die Philosophie der Religion* (1840), *Werke*, δ.π., τ. 17.
- » *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie* (1833-1836), *Werke*, δ.π., τ. 18.
- » *Ästhetik* (1842), ἐκδ. Fr. Bassenge, τ. I, Frankfurt a.M. 1955.

- Καψωμένος, Ε., "Καλή 'ναι ή μαύρη πέτρα σου". *Ερμηνευτικά κλειδιά στο Σολωμό*, 'Αθήνα 1992.
- » «Η αντίληψη του Τραγικού στο Σολωμό», *Θέματα Λογοτεχνίας*, αρ. 15 (Ιούλιος - Οκτ. 2000), 95-124.
- Νοῦτσος, Π., «'Η παρουσία του Hegel στη νεοελληνική φιλοσοφική σκέψη», *Δωδώνη*, I (1981), 37-48.
- » "Hegel: προϋποθέσεις της 'παγκόσμιας ιστορίας'", *Φιλοσοφία*, 12 (1982), 318-325.
- » «'Ο 'Ι. Πολυλάς ως πολιτικός διανοούμενος παρέπλευσε τις συμπληγάδες έθνικού και κοινωνικού ζητήματος;», *Πόρφυρας*, αρ. 84-85 ('Ιαν. - Μάρτ. 1998), 153-160.
- Πολυλάς, 'Ι., «Προλεγόμενα», στο: Δ. Σολωμός, *Τὰ Εύρισκόμενα*, Κέρκυρα 1859.
- » *Πόθεν ή μυστικοφοβία του κ. Σπ. Ζαμπελίου; Στοχασμοί*, Κέρκυρα 1860.
- Σολωμός, Δ., *Αυτόγραφα Έργα*, έπιμ. Α. Πολίτη, I, II, Θεσσαλονίκη 1964.
- » *Άπαντα, Α': Ποιήματα*, έπιμ. Α. Πολίτη, 'Αθήνα 1961.
- » «Στοχασμοί» στους «'Ελεύθερους πολιορκισμένους», 'Ιταλικό κείμενο-μτφρ.-είσαγωγή-σχόλια Γ. Βελουδῆ, 'Αθήνα 1997.
- » *Στοχασμοί*, Φιλολογική έπιμέλεια ίταλικού κειμένου Μ. Ρερί, Προλεγόμενα - μετάφραση Στ. 'Αλεξίου, Φιλοσοφικός σχολιασμός Κ. 'Ανδρουλιδάκης, 'Αθήνα 1999.
- Salomon, G., *Das Mittelalter als Ideal in der Romantik*, München 1922.
- Tennemann, W.G., *Σύνοψις της ιστορίας της φιλοσοφίας*, μτφρ. Κ. Κούμα, Βιέννη 1818.

